

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІОЛОГІЇ, ГЕОГРАФІЇ І ЕКОЛОГІЇ
КАФЕДРА ЕКОЛОГІЇ ТА ГЕОГРАФІЇ**

**РОЛЬ ЕКОЛОГО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НПП
«ОЛЕШКІВСЬКІ ПІСКИ» У ФОРМУВАННІ
ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 415 групи
Спеціальності 101 Екологія
Освітньо-професійної програми
«Екологія»
Нікітіна Н.В.

Керівник: к.с.-г.н., доц. Приймак В.В.
Рецензент: к.б.н., доц. Мельник Р.П.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
1.1. Становлення та сутність екологічної свідомості й культури.....	5
1.2. Поняття «екологічна стежка» та теоретичні засади її створення	9
1.3. Теоретичні аспекти визначення ефективності еколого-просвітницької діяльності.....	13
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА НПП «ОЛЕШКІВСЬКІ ПІСКИ»	16
2.1. Історія формування сучасної території Олешківських пісків...	16
2.2. Фізико-географічна характеристика території.....	19
РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ЕКОЛОГО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НПП «ОЛЕШКІВСЬКІ ПІСКИ» У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ	25
3.1. Еколого-просвітницькі ресурси.....	25
3.2. Розробка екологічної стежки «Знайомство з дивосвітом Олешківських пісків».....	27
3.3. Організація екологічної освітньо-виховної роботи.....	35
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	40
ДОДАТКИ	46
Додаток А.....	47
Додаток Б.....	48
Додаток В.....	50
Додаток Г.....	52

ВСТУП

В рамках концепції сталого розвитку набуває актуальності екологічна свідомість та культура, оскільки неграмотність населення в екологічних питаннях пагубно впливає на стан навколишнього середовища.

В основі формування екологічної культури лежить вивчення екологічних проблем в рамках екологічної освіти.

НПП «Олешківські піски» входить до складу природно-заповідного фонду України, ландшафти парку вражають різноманіттям, на території парку можна побачити піщаний степ і напівпустелю, де активно реалізуються програми по еколого-просвітницької діяльності.

Актуальність теми. Одним із напрямів еколого-просвітницької роботи є розробка екологічних стежок на території об'єктів природно-заповідного фонду, вони представляють особливу цінність для формування екологічної свідомості та екологічної культури населення. Еколого-просвітницька діяльність насамперед направлена на екологічне виховання молоді і формування бережливого ставлення до навколишнього природного середовища [1].

Значну увагу розвитку еколого-просвітницької роботи, розробкам екологічних стежок приділяли, як вітчизняні, так і зарубіжні вчені О.Ю.Дмитрук [12], С.І. Галкін, Л.В. Калашнікова, Н.М. Дойко, В.Л. Рубіс [7], М.Ф. Бойко, І.І. Мойсієнко [3, 4], David A.Fenell [60], В.А. Ясвін [58], С.Meine [59], Jennifer Hill, Tim Gale [61]. Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю достатньої кількості робіт, які б дали змогу отримати цілісне уявлення про еколого-просвітницьку діяльність на території НПП «Олешківські піски».

Мета дослідження – визначити роль еколого-просвітницької діяльності НПП «Олешківські піски» у формуванні екологічної свідомості та культури населення України.

Для досягнення мети, перед нами були поставлені наступні **завдання**:

- узагальнити теоретичні засади дослідження еколого-просвітницької діяльності;
- дати характеристику території НПП «Олешківські піски»;
- розробити екологічну стежку «Знайомство з дивосвітом Олешківських пісків»;
- обґрунтувати результати досліджень і оцінити еколого-просвітницьку діяльність.

Об’єкт дослідження – еколого-просвітницька діяльність НПП «Олешківські піски».

Предмет дослідження – роль еколого-просвітницької діяльності НПП «Олешківські піски» у формуванні екологічної свідомості та культури населення України.

Методи дослідження – при проведенні досліджень були використані, як методи емпіричних досліджень (спостереження, бесіда, дискусія), так і теоретичні методи (аналіз, порівняння, отриманих результатів, узагальнення).

Структура та обсяг роботи: Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, 4 додатки, загальний обсяг роботи складає 53 сторінки, з них 39 сторінок основного тексту, 17 ілюстрацій. Список використаних джерел включає 61 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Становлення та сутність екологічної свідомості й культури

Екологічна свідомість – найважливіший компонент екологічної культури, який об'єднує всі види і результати матеріальної і духовної діяльності людей, спрямований на досягнення оптимальної взаємодії суспільства і природи, на екологізацію життя суспільства. [3]. Можна зазначити, що цей атрибут суспільства є ціннісно нейтральним. Таким чином, позитивні прояви екологічної культури це і є екологічна свідомість [58].

Екологічна культура – це частина загальнолюдської культури, що включає в себе певні уявлення стосовно навколишнього середовища, і яка проявляється в певній діяльності людини щодо природи [58,]. Екологічна культура складає основу гармонійного спілкування людини із природою, що передбачає розуміння її тонкостей, а точніше пізнання особливостей поведінки окремих видів тваринного і рослинного світу, які постійно є в контакті із людиною. Необхідне розуміння природи людиною, вміти читати книгу природи [26].

В.А. Ясвин [58] до основних інструментів формування екологічної культури відносить еколого-освітню діяльність (проводиться в освітніх установах), еколого-просвітницьку роботу (в національних парках, заповідниках, музеях та ін.), Екологічну пропаганду (проводять природоохоронні служби, ЗМІ, громадські організації) та еколого - Художнє діяльність (фільми, картини, літературні твори і т.д.).

ВГО «Розвиток та довкілля» у 2011 році провели дослідження, що дають змогу оцінити особливості екологічної свідомості серед населення України (вибірка складає 1000 респондентів) [5]. У цілому українці

показують свою високу стурбованість екологічною ситуацією, але частина населення (32%) не усвідомлює постійної екологічної загрози здоров'ю і важливості дотримання стандартів екологічної безпеки в нашій країні.

Питання становлення та сутності екологічної свідомості та культури є комплексною проблемою, яка знайшла своє відображення в ряді літературних джерел. Екологічна свідомість в найширшому сенсі цього слова являє собою сферу суспільної та індивідуальної свідомості, пов'язана з відображенням природи як частини буття [2].

Взаємовідносини суспільства і природи в цілому, екологічна свідомість людей, зокрема, стали предметами осмислення з моменту зародження філософії. Аналізу міфологічних уявлень, що відбивають зародження екологічної свідомості стародавнього світу, присвячені дослідження Ф.Х.Кессиді [22], Л.Леві-Брюля [29], К.Леві-Стросса [30] та інших, а також роботи сучасних зарубіжних авторів Р. Дажо [9].

Біля витоків розвитку наукової думки про проблеми взаємовідносин людини і природи стояв Гіппократ, який сформулював перші ідеї впливу природи на формування «народного духу». Основи екологічної свідомості були сформульовані в античній філософії Платоном, Аристотелем, Зеноном, Лукрецієм, Марком Аврелієм, які вважали, що людина повинна жити відповідно до законів природи [17].

Сукупність екологічних уявлень існуючого ставлення до природи та відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею, так можна розуміти екологічну свідомість, як стверджують психологів [21].

На думку О.С.Мамешиної [31] екологічна свідомість це є вищий рівень психічного відображення природного та штучного середовища, внутрішнього світу, ролі людини у світі Природи, а ще здатність до саморегуляції даного відображення.

Екологічна свідомість реалізується у структурі ставлень людини в різних проявах до оточуючого життєвого середовища, це обумовлює та детермінує поведінку і діяльність на основі саморефлексії [5].

Таким чином, саме розвиток екологічної свідомості можемо вважати головною передумовою суттєвих змін у взаємодії людини та навколишнього середовища, все це потребує відповідних досліджень екологічної проблеми у багатоаспектному контексті сьогодення.

Вченими Ф.В. Вольвач, М.І.Дробноходом [6] підкреслено, що екологічна свідомість органічно синтезує усі попередні типи свідомості, такі як міфологічну (магічну), релігійну, наукову – все це має синкретичну природу.

За результатами соціологічних досліджень щодо стану суспільної екологічної свідомості, виявлено, що екологічні проблеми сприймаються респондентами як дуже значущі, але екологічна неосвіченість, низький рівень екологічної культури як більшості населення, так і владних структур [11]. З'ясовано, що головною передумовою екологізації культури є екологічна орієнтація державної політики [42].

Серед досліджуваних проблем формування екологічної свідомості слід відзначити роботи вчених О.В.Рудоміно-Дусятська [48], Ю.Швалб, О.Вернік [55], Ю.О.Саунова [50] у галузі психології навколишнього середовища.

Всього лише майже півстоліття тому, дослідники звернули увагу на необхідність визначення поняття екологічної свідомості та виявлення його структури. Так, у своїй роботі, яка була написана на початку 80-х років XX століття, Р.У. Біджієва [2] розуміє під екологічною свідомістю комплекс екологічних поглядів, оцінок, теорій різних соціальних груп, що визначаються характером суспільного виробництва і економічним становищем групи.

Проведений аналіз вітчизняної і зарубіжної літератури, присвяченої проблемам екологічної свідомості, дозволяє зробити

висновок про те, що поряд з певними досягненнями у її розробці існує чимало спірних і невирішених питань.

Так, екологічна свідомість в недостатній мірі піддається соціально-філософського аналізу, не повною мірою здійснено її дефініція, слабо досліджено місце екологічної свідомості у структурі суспільної свідомості, її взаємодію з іншими формами суспільної свідомості, фактори її формування, недостатньо чітко визначено основні тенденції розвитку екологічної свідомості та взаємодії з правом у сучасному суспільстві [48].

Метою екологічного виховання та культури є формування системи наукових знань, переконань, поглядів, які є основою відповідального ставлення до навколишнього природного середовища. На думку Науменко Г.Г. [39] свідоме засвоєння й оволодіння екологічною культурою має розпочинатися ще за шкільних років, одночасно з засвоєння положень загальної культури. У дітей шкільного віку не сформовані стійкі погляди, переконання, інтереси. Тому перед батьками та вчителями стоїть завдання навчити їх розуміти закони природи, домогтися, щоб почуття особистої відповідальності за все живе на Землі, турбота про збереження природи стали рисами характеру кожної людини.

Бережливе ставлення кожної людини і в той же час, свідоме, до природи можливе тільки при наявності рівня екологічної свідомості та культури, певних екологічних знань, які повинні формуватись, починаючи ще з дитячого садка.

Знання екологічних правил, закономірностей розвитку природи, знайомства зі світом тварин, рослин, загадковими особливостями їх поведінки, проблемами, які виникають в їх житті, дуже часто з вини людини, дадуть можливість кожному відчувати особисту відповідальність за майбутнє природи [36, 38].

1.2. Поняття «екологічна стежка» та теоретичні засади її створення

Поняття «екологічна стежка» можна розуміти, як «ми пізнаємо світ природи», перш за все основна мета створення стежки полягає у навчанні і вихованні відвідувачів. Як говорив, відомий американський еколог Олдо Леопольд: «Кожна ділянка лісу повинна давати своєму власникові не тільки дошки, дрова, але ще й освіту...» [53].

Поняття природна чи екологічна стежка вперше з'явилося в США. На початку XX століття еколог Бентон Маккей запропонував заснувати «заповідник для пішоходів» - прокласти стежку по Аппалачському хребту. В 1922 році пішохідна стежка через всі Аппалачі від штату Мен на північному заході до Джорджії на південному сході була готова, довжиною 3300 км. І відразу ж вона зробилася улюбленим місцем відпочинку і спілкування з природою багатьох американців Сходу США.

Згодом подібні стежки стали виникати в національних парках Америки: складні і прості по проходженню, довгі і короткі. Найбільш відомі з великих стежок - Континентальна стежка в Скелястих горах і Тихоокеанська на західному узбережжі США. Такі ж стежки стали створювати в інших країнах світу: Канаді, Франції, Великобританії, Швеції, Швейцарії, Кенії, Індії, Японії та ін. [54].

Маршрут екологічної стежки вибирається таким чином, щоб у ньому були представлені не тільки ділянки незайманої «дикої» природи, а й антропогенний ландшафт. Це дозволяє проводити порівняльне вивчення природної і реформованій середовища, вивчати характер природопреобразующей діяльності людини, вчитися прогнозувати всілякі наслідки такої діяльності [46].

Великою популярністю користуються навчальні стежки в Чехословацької Соціалістичній Республіці. Одні прокладені по печерах

околиць ландшафтної області «Моравський крас» («Мацоха»), інші - в словацьких горах «Малої Фатра» («Стефаново - Нижні і Нові Дієр», «Розбійницька стежка » та ін.). Цікавий також досвід організації стежок природи, накопичений в Німеччині [45].

У Росії ще до революції, в 1916 році, в Криму, в 7 км від Судака вздовж скель була вирубана пішохідна стежка, її називають Голіцинською, так як будівництво «проводилося за вказівкою князя Л.С. Голіцина. Стежка прокладена таким чином, що відвідувач може ознайомитися з багатьма природними об'єктами виняткової краси.

Широке поширення навчальних та навчально пізнавальних стежок на територій колишнього СРСР почалося з початку 60-х років. Ініціатором їх став Тартуський гурток охорони природи - перше студентське природоохоронне об'єднання в нашій країні, утворене 13 березня 1958 під керівництвом Я.Х. Ейларта - фахівця з питань теорії та практики охорони природи, зокрема створення навчальних стежок. До теперішнього часу практично вся територія Естонії, включаючи національні парки, ландшафтні заказники, зони відпочинку і просто лісові масиви, покрита ретельно спланованою мережею екологічних стежок.

Широко відомі стежки Лахемаа - першого національного парку, організованого в 1971 році. Тут відвідувачі можуть ознайомитися з валунними полями льодовикового часу, льодовиковими озерами і Камовим рельєфом, рослинністю колишніх дюн і сучасних боліт і іншими природними об'єктами.

Більше 15 років йде робота по створенню навчальних стежок в національних парках Польської Народної Республіки: Біловезькому, Кампіносском, Бабьегорском та ін.

На теперішній час значну увагу приділяють питанню розроблення екологічних стежок, які слугують, як засіб екологічної освіти, та як

захист охорони природи, особливо на територіях природно-заповідного фонду, зокрема у національних природних парках [2, 4, 10].

Створення екологічних стежок для нашої країни - справа досить нова, в останні роки набирає швидких темпів. Різноманітність форм і методів їх створення дозволяє залучити до цієї діяльності досить велике коло зацікавлених організацій та широку громадськість, це, в свою чергу, сприяє розширенню не тільки числа стежок, але також і географії їх розповсюдження [10, 11]. Головна мета екологічної стежки – це виховання екологічної і грамотної поведінки людини на природі і поширення знань про природу та людину як невід'ємні частини довкілля.

Виділяють такі типи екологічних стежок: спеціалізовані (освітньо-ресурсні, наукові, навчальні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні), комплексні, туристичні екологічні маршрути [5]. За способом проходження екологічні стежки поділяють на: пішохідні, велосипедні, кінні, стежки для моторизованих видів транспорту; за типом траси: лінійні, напівкільцеві, кільцеві, радіальні; за призначенням: пізнавально-прогулянкові, пізнавально-туристичні, пізнавальні. Екологічні стежки класифікують за категорією складності; залежно від способу проходження, крутизни, ширини, поверхні стежки та поділяють на легкі, помірні, складні [1].

На думку вчених О.Ю. Дмитрук [8], Я.П.Дідух [13] екологічна стежка – маршрут, який створюється на природно-заповідних територіях з метою демонстрації природоохоронних, естетичних та культурних цінностей.

Також в своїх наукових доробках О.Ю. Дмитрук [12] позначає, що екологічна стежка – це спеціально обладнаний маршрут, що проходить через різні екологічні системи та інші природні об'єкти, архітектурні пам'ятники, що мають естетичну, природоохоронну та історичну цінність, господарські ділянки та інше. Одна з форм виховання

екологічного мислення і світогляду є розробка та організація екологічної стежки.

За допомогою екологічних стежок поглиблюються свідомість людей і поширюються знання про природу (тваринний і рослинний світ), удосконалюється розуміння закономірностей природних процесів. головна задача стежки це сприяти вихованню екологічної культури людини як частини загальної культури взаємостосунків людей між собою [11].

Методику розробки та створення екологічних стежок було описано українськими вченими С.Б. Шпуляр [56], також Я.П. Дідух, В.М. Єрмоленко, О.Т.Крижанівська [13] у праці «Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки Лісники)». Існує багато наукових робіт, присвячені не тільки методиці розробки проекту самої стежки, скільки організації еколого-просвітницької діяльності.

А.А. Дзиба, К.Г. Покотилова [11], проаналізували садово-паркові ландшафти на території парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Байрак», Розроблено два маршрути екологічної стежки, з урахуванням зростання рідкісних видів деревних рослин.

На думку вчених Національного університету біоресурсів і природокористування маршрути екологічної стежки спонукатимуть відвідувачів вчитися у природи, захищати її, сприятимуть збереженню рідкісних рослин, оптимальному використанню ресурсів навколишнього середовища; сприятимуть популяризації пам'яток матеріальної і духовної спадщини Волині та регулюванню неконтрольованого потоку відвідувачів на території [17].

Л.М. Бабюк [1] здобувачем кафедри геоекології та методики викладання екологічних дисциплін географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені

Володимира Гнатюка було розглянуто теоретичні та методологічні засади створення та функціонування екологічних стежок.

Основне призначення екологічної стежки складається із таких взаємопов'язаних компонентів, як оздоровлення, рекреація, просвіта, навчання і виховання.

Організація екологічних стежин сприяє вивченню об'єктів та природних явищ, визначенню видів рослин і тварин, допомагає з'ясувати шляхи впливу людини на довкілля, допомагає оволодіти навичками екологічно грамотної поведінки в природі, розширити світогляд щодо сучасних природоохоронних проблем.

1.3. Теоретичні аспекти визначення ефективності еколого-просвітницької діяльності

Еколого-просвітницька діяльність має першочергове завдання виявлення, попередження та вирішення проблем, які обумовлені господарською діяльністю людини та нанесеною шкодою цієї діяльності довкіллю [7]. і торкаються широкого кола питань.

Основні засади еколого-просвітницької діяльності визначено в Концепції розвитку екологічної освіти і виховання в Україні, прийнятої Міністерством освіти та науки України 20.12.2001 р.

В своїх наукових дослідженнях О.Т. Крижановська, О.В. Волохова [23] зазначають, що згідно з Концепцією управління екологічною освітою еколого-просвітницька діяльність заповідників і національних природних парків здійснюється з метою забезпечення підтримки природно-заповідної справи широкими верствами населення, як необхідної умови виконання ними своїх природоохоронних функцій, сприяння вирішенню регіональних екологічних проблем, участі у

формуванні екологічної свідомості та розвитку екологічної культури населення.

На думку О.Т. Крижановської [24] еколого-освітня діяльність національного природного парку «Голосіївський» є одним із вагомих чинників розвитку природоохоронного та екологічного руху, сприяє формуванню етичних стосунків людини з природою, розвитку екологічної свідомості та культури всіх верств населення, виховання розуміння сучасних екологічних і природоохоронних проблем та у кінцевому результаті сприяє сталому розвитку міста.

Як, зазначають вчені Л.Б. Поліщук, В.В. Лебедь [41] Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, у зв'язку з негативними змінами у навколишньому природному середовищі, що впливають на життя людей, існують різні аспекти еколого-просвітницької діяльності. Наприклад, естетичний аспект охорони природи розглядає оцінку природної краси, коли природа цінується і, відповідно, охороняється заради своїх естетичних якостей, а не як спосіб досягнення економічних цілей [1].

Так, згідно досліджень С.С. Червонецької [54], невід'ємною складовою екологічного виховання Великій Британії, є виховання молоді «в природі, засобами природи й для природи».

Екологічне виховання та екологічна освіта населення, насамперед підростаючого покоління, виховання у дітей дбайливого ставлення до природи, її різноманітності і багатств, пропаганди різних форм екологічної грамотності в природі – все це забезпечує дана екологічна стежка. Крім того, дана екологічна стежка допоможе привернути увагу місцевих органів влади до необхідності співпраці із закладами освіти в природоохоронній сфері.

В своїй роботі О. Пригара [43] акцентує на тому, що еколого-просвітницька діяльність установ природно-заповідного фонду України

займає важливе місце в розвитку неформальної екологічної освіти різних верств населення.

Вчені Мукачівського державного університету зазначають, що саме еколого-освітня діяльність повинна стати необхідною складовою гармонійного екологобезпечного розвитку. Одним із головних важелів у вирішенні надзвичайно актуальних проблем екологічного виховання та формування особистості будь-якої держави повинна стати підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури. Це складові системи національного і громадського виховання всіх верств населення на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства і природи.

Еколого-просвітницька діяльність, може стати необхідною складовою гармонійного екологобезпечного розвитку

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА НПП «ОЛЕШКІВСЬКІ ПІСКИ»

2.1. Історія формування сучасної території Олешківських пісків

Формування Олешківських пісків відбулося в голоцені (після льодовиковий час) внаслідок взаємодії достатньо складних природних процесів: стоку талих вод та коливанню рівня Чорного моря в результаті катастрофічного явища – прориву Поліського льодовикового озера наприкінці Валдайського періоду [7].

Трильйони тон піску, змитого з берегів Дніпра, осідали на дно, утворюючи широкі піщані арени. Таким чином сформувалися Виноградівська та Каховські арени, південно-східні частини Козачелагерської та Олешківської арен [17].

Піски не були безплідними, бо перешаровувалися глинистими та мулистими фракціями. Вітер приносив насіння найрізноманітніших рослин – деревних, чагарникових, трав'яних [28].

2400 років тому (V ст. до н.е.) тут побував славнозвісний давньогрецький вчений Геродот. Відвідавши північно-західне Причорномор'я, він побачив тут лісовий край, який назвав Гілеєю – від слова «гіле», що у перекладі з давньогрецької означає «ліс» або «Полісся» та описав тутешні зелені ліси із буйним різнотрав'ям і різноманітними деревами [34].

Палінологічні, археологічні та інші дослідження вчених свідчать, що Олешки дійсно були вкриті дрімучими лісами з сосни, дуби, тополі, берези, липи та інших деревних порід. Це було єдине місце в степовій зоні Східної Європи, де заготовлювали деревину та використовували її

для перекриття приміщень, будівництва кораблів, випалювання деревного вугілля, бронзоливарного та скловарного виробництва [26].

У 1774 р донські козаки та інші переселенці поблизу міста Січового Коша запорожців заснували селище, яке отримало у народі назву Олешки як селище біля узлісся – Олески. Олески згодом перетворилися на Олешки, що не відповідає даній Потьомкіним офіційній назві селище Дніпровське [40].

У пісках зустрічаються брудно-буро-жовті, теракотові та цегляного кольору черепки грецьких амфор античного часу. Археологи відмічають чисельні знахідки наконечників скіфських бронзових стріл. Були також знайдені: залізний ніж, бронзові прикраси від кінської зброї, бронзові пряжки, шила. Знайдений бронзовий наконечник поясу датується середньовіччям [36].

На окраїні арени у 1952 р. неподалік с. Раденськ була знайдена мідна монета часів Київської русі. На території Козачелагерської арени знайдені також уламки глиняних козацьких курільних трубок [37].

Перші переселенці Олешшя займалися тваринництвом. Селяни не тільки випасали свою худобу на пісках (пише Кеппен П.І. – рос. вчений німецького походження) [40]. Скіфи-кочівники та інші народи утримували величезні стада худоби, для випасу якої потрібні були степові простори. Трав'янистий покрив руйнується тваринами не стільки від поїдання ними надземної частини рослин, скільки від витаптування їх кореневої системи – від збою копитами.

У XV-XVII ст. на одному з постів запоріжських козаків була велика кількість вівців, яку вони випасали на території Олешшя (Н. Мальгин). З кожними століттям темпи знищення лісів посилювалися, особливо після зруйнування Запорізької Січі (1775 р.) [17].

У XVIII та у XIX століттях сюди почали завозити овець, які знищили траву, звільнили піски, а вітрова ерозія дала їм можливість розширюватися. У 1840 році у 13 селах, розташованих у зоні

Олешківських пісків, було 22137 голів великої рогатої та 63642 – дрібної худоби. Лише в одному маєтку поміщика с. Буркути нараховувалося 25 тис. овець [17].

У 30-ті роки XX ст. м. Олешки з трьох боків оточили сипучі піски, що загрожували місту повним занесенням. Починаючи з XIX ст. піски Херсонщини перетворилися у справжнє лихо для місцевого населення. На окремих ділянках величезний масив оголених Олешківських пісків став місцем зародження піщаних та чорних бур і суховіїв. Кучугури, під якими гинуло все живе, знаходилися в постійному русі. Вони загрожували цілим селам – Кардашинці, Раденську, Костогризову, Великим Копаням та іншим населеним пунктам [8, 39].

Негативний вплив піщаних масивів Нижньодніпров'я поширювався на відстань до 100 км. Жива природа поступається місцем пустелі. Безводдя, безлісся, оголений пісок і лише місцями ріденька й убога трав'яна рослинність, нестерпна спека влітку, палючі суховії, мертва земля. Недаремно люди назвали цей район українською Сахарою, українськими Кара-Кумами. На долю пісків припадає 49% території [45].

Зважаючи на колосальну шкоду, якої завдавали Олешківські піски народному господарству, вже на початку XIX ст. робляться перші спроби їх закріплення і заліснення. Тут у 1814 році вченим-лісоводом Фрайрес робляться перші спроби шелюгування [5, 17, 40]. У 1834 р. за вказівкою царського міністра фінансів Канкріна Є.Ф., було складено проект по закріпленню і залісненню пісків, згідно якого передбачалося саджати насамперед шелюгу і тополю чорну по окраїнах піщаних масивів [17, 40].

Так, у 1848 році, на значній території посіяли клен, ясен, липу, яблуню, білу і жовту акацію та інші породи, але всі ці посіви загинули. Після початку першої світової війни роботи по залісненню пісків припинилися. Всього за дореволюційний період на Олешківських пісках

лісомеліоративні роботи провели на площі майже 15 тис. га. З дореволюційних посадок деревних порід зберіглося 10%, і то лише по периферії піщаних масивів, де були порівняно сприятливі умови [5, 45].

Після закінчення громадської війни знову постало питання про приборкання української Сахари. Тісна співдружність науковців і виробників допомогла подолати піщану стихію. Внаслідок зеленого наступу вдалося виростити на пісках майже 100 тис. молодих лісів. Лісівники повернули природі Олешшя первозданну силу і красу. Піщані пустелі перестали бути місцем зародження суховіїв та піщаних бур. У лісах Херсонщини з'явилися гриби, птахи, яких тут давно не бачили.

Протягом багатьох років у напівпустельних умовах висадки різних листяних порід дерев стало зрозуміло, що добре приживається тільки посухостійка сосна кримська. У 1955-1956 рр., під керівництвом Топогрицького Д.П., розроблено нові технології заліснення бідних глибоководних пісків Нижньодніпров'я. Та в 1970-1973 рр. основна частина піщаної території була залісненою, яка і сьогодні приваблює та захищає нас від буревіїв [49, 51].

2.2. Фізико-географічна характеристика території

Геологічну основу сучасного рельєфу території НПП «Олешківські піски» утворюють алювіально-дельтові піщані відклади, лесовидні супіщані суглинки, які залягають на розмитих різноманітних за літологічним складом відкладах неогену [36, 21].

Специфіка рельєфу полягає у наявності значних піщаних масивів алювіального походження (рис.2.1).

Піщані масиви представлені 7 великими піщаними масивами-аренами, витягнутими на 150 км уздовж заплави Дніпра і Дніпровського лиману від Нової Каховки до Кінбурнської коси [4, 52].

Рис.2.1. Піщані масиви алювіального походження

Крім того, строкатість ґрунтового покриву підсилюється ґрунтовими комплексами, серед яких найбільш поширеними стали: піски слабо задерновані, слабогумусовані і негумусовані; дернові оглеєні піщані ґрунти; дернові оглеєні піщані ґрунти.

Територія НПП «Олешківські піски» розташована в континентальній області помірного кліматичного поясу і характеризується помірно-континентальним кліматом з м'якою малосніжною зимою та жарким посушливим літом [38].

Температура на поверхні відкритого піску Козачелагерської арени в ясний безвітряний день у травні о 13 годині сягає $+40^{\circ}\text{C}$, а у середині вересня $+44^{\circ}\text{C}$. Максимальна температура піску в червні зафіксована на межі $+60^{\circ}\text{C}$.

Другою важливою складовою є кількість і розподіл опадів. Відносна вологість повітря о 13 годині в літні місяці не перевищує 49-43% і лише в червні вона ненабагато вища – 47%, але в жовтні і березні цей показник доходить до 60%.

Влітку часто проявляються суховії, показниками яких є низька відносна вологість повітря (менше 30%), висока температура повітря (вище +25°C), значна швидкість вітру (5 м/с і більше) [37].

Такі циклічні зміни клімату визначають розвиток природи і, відповідно, специфіку організації екскурсій.

Характерною особливістю флори НПП «Олешківські піски» є значна кількість видів, які характерні для більш північних територій [36].

Вид родини Березові (*Betulaceae* S.F. Gray.), субендемік Парку. Зустрічається даний вид як у межах траєкторії ЕС, так і на всій території.

Жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenicus* Andr.) (рис.2.2.).

Широко поширений в степових та в степово-лучних біотопах Парку, в т.ч. ЕС. Вид включений до Європейського Червоного списку.

Рис.2.2. Жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenicus* Andr.)

Сосна кримська або сосна Палласа (*Pinus pallasiana*). Рослина посухостійка, жаростійка, світлолюбна і зимостійка. На території Парку наявність сосни звичайної та кримської – результат природного поновлення.

Чебрець дніпровський (*Thymus borysthenicus* Klokov et Shost). Вид родини Губоцвіті (*Lamiaceae* Lindl) до 20 см заввишки. Чебрець дніпровський включений до Європейського Червоного списку.

Козельці дніпровські (*Tragopogon borysthenicus* Artemcz) (рис.2.3.).
Ендемічний вид Нижньодніпров'я родини Айстрові (*Asteraceae* Dumort.)

Рис.2.3. Козельці дніпровські (*Tragopogon borysthenicus* Artemcz)

Козельці дніпровські занесені до Європейського Червоного списку.

Житнях пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*) (рис.2.4.).
Піонер заростання пісків. Ендемік Нижньодніпровських пісків, включений до Світового Червоного списку Житняк (*Agropyron* P.Gaertn.).

Рис.2.4. Житнях пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*)

Занесений до Міжнародного союзу охорони природи та Червоного списку Херсонської області.

Тваринний світ Олешківських пісків дуже своєрідний. За даними дослідників-зоологів, тут зустрічається велика кількість видів комах (за підрахунками – декілька тисяч), сотні видів багатоніжок та павуків, 6 видів земноводних, 7 видів плазунів, 33 види ссавців. Дуже багатим є світ птахів – у Національному природному парку їх на даний час знайдено більше 160 видів.

Серед них – крижень, журавель сірий, сіра сова, орлан-білохвіст, вивільга, зяблик, жайворонок польовий, лунь польовий.

Гадюка степова (*Vipera renardi*) (рис.2.5). Єдиний вид отруйних змій, який проживає у Херсонській області.

Рис.2.5. Гадюка степова (*Vipera renardi*)

Вид занесений до Червоної книги України, перебуває під особливою охороною Бернської конвенції II Додаток та входить до Європейського Червоного списку [19].

Сліпак піщаний (*Spalax arenarius*) (рис.2.6.). Мешкає у незалісеній та неораній частинах арен, веде підземний спосіб життя.

Рис.2.6. Сліпак піщаний (Spalax arenarius)

Занесений до Червоної книги України та Європейського Червоного списку. Даний вид є субендеміком для території Парку [21].

Кандибка звичайна (*Stylodipus telum*) (рис.2.7). Дрібний тушканчик, з невисокими вухами і трьохпалою лапою.

Рис.2.7. Кандибка звичайна (Stylodipus telum)

Живиться в основному злаками. Даний вид занесений до Червоної книги України.

З ссавців заслуговують уваги ендемічні види Олешківських пісків: кандибка звичайний та сліпак піщаний. Обидва види ідеально пристосовані до виживання у пісках [21, 36, 37].

РОЗДІЛ 3

РОЛЬ ЕКОЛОГО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НПП «ОЛЕШКІВСЬКІ ПІСКИ» У ФОРМУВАННІ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА КУЛЬТУРИ

3.1. Еколого-просвітницькі ресурси

Еколого-просвітницькі ресурси направлені на екологічне виховання молоді, формування у неї бережливого ставлення до навколишнього природного середовища. Одним із напрямів еколого-просвітницької роботи є розробка та прокладання екологічних стежок та маршрутів на території НПП «Олешківські піски» [33, 36].

Екологічна стежка – це одна з форм виховання любові до природи, бережливого відношення до неї, об’єкт для проведення наукових спостережень, досліджень та екскурсій з метою ознайомлення з видовим різноманіттям флори та фауни.

Офіс науково-дослідного природоохоронного відділення «Раденське» знаходиться неподалік 35-го км траси Херсон – Джанкой. Дістатися до цього місця можна за допомогою як особистого, так і громадського транспорту (напрямок – на с. Раденськ», зупинка «Золотий фазан»). До екологічної стежки дістатися можна навіть пішим ходом (Додаток А).

Екологічні стежки знаходяться на території Національного природного парку «Олешківські піски» Козачелагерської арени Олешківських (Нижньодніпровських) пісків. Ця територія входить до Олешківського району Херсонської області.

Значення екологічного маршруту - науково-пізнавальний, освіта та виховання у сфері охорони навколишнього середовища, рекреація.

Екологічний маршрут розрахований для науковців, вчителів, учнівської молоді та інших екскурсійних груп.

Відвідується організовано під керівництвом екскурсовода або інспектора природоохоронного науково-дослідного відділення «Раденське» [23].

Маршрут представлений різноманітністю краєвидів Парку. Це найбільший в Європі піщаний масив, на території якого зустрічаються ділянки напівпустелі, степу, лісової та водно-болотної рослинності [9].

Забороняється: відхилятися від маршруту, створювати зайвий шум, засмічувати територію, розводити багаття, розорювати, псувати інформаційні щити, аншлаги, охоронні знаки та завдавати шкоду рослинному і тваринному світу, вживати спиртні напої. Стежка є виключно пішохідною [20, 21].

Охорону маршруту здійснює відділ державної охорони ПЗФ Національного природного парку «Олешківські піски».

В пожежонебезпечний період екскурсії по екологічній стежці проводяться тільки в супроводі інспектора відділу охорони ПЗФ.

Парк має пожежний автомобіль, закріплений за природоохоронним науково-дослідним відділенням «Раденське», який чергує цілодобово.

Відвідуючи екологічну стежку, рекомендується:

- мати при собі питну воду та одягати зручний одяг;
- дотримуватися пішохідних стежок;
- дбайливо відноситися до рослинного і тваринного світу;

Забороняється:

- створювати зайвий шум;
- розводити багаття;
- псувати інформаційні щити та межові знаки;
- засмічувати територію Парку;

3.2. Розробка екологічної стежки «Дивосвіт Олешківських пісків»

Екологічна стежка «Дивосвіт Олешківських пісків» знаходиться в Олешківському районі Херсонської області на схід від села Раденськ на території природоохоронного науково-дослідного відділення «Раденське» (Додаток А, Б) [24].

Загальна протяжність стежки – 2500 м (2200м). Тривалість маршруту 2 години, стежка є виключно пішохідною. Природні об'єкти огляду - кучугури (бархани) пісків, оазиси в пустелі (кримська сосна, звичайна сосна, береза дніпровська), яблуня в пустелі, субендеміки рослини та тварини. Маршрут стежки промаркований. На маршруті передбачено 7 видових зупинок, на яких є можливість ознайомитися з флорою та фауною, ландшафтним різноманіттям та відпочити в «пустелі».

Територія екологічної стежки розташована в континентальній області помірного кліматичного поясу і характеризується помірно-континентальним кліматом з м'якою малосніжною зимою та жарким посушливим літом. Основні риси такого клімату формуються під впливом загальних та місцевих клімат утворюючих факторів.

Температурний режим території визначається особливостями атмосферної циркуляції, радіаційними факторами та характером підстилаючої поверхні. Взимку вторгнення арктичних повітряних мас змінюється циклонами, які приносять відлигу.

Найнижча температура повітря в області спостерігається в січні. Середньомісячна температура січня становить - 1,3°C. Середньомісячна температура повітря в липні становить +27,5°C. Середньорічна температура за рік становить +12,7°C при середній багаторічній +9,8°C.

Температура на поверхні відкритого піску Козачелазерської арили в яний безвітряний день у травні о 13 годині сягає $+40^{\circ}\text{C}$, а у середині вересня $+44^{\circ}\text{C}$. Максимальна температура піску в червні зафіксована на межі $+60^{\circ}\text{C}$.

Температура повітря нижче 0°C тримається впродовж чотирьох місяців (березень-листопад).

Другою важливою складовою є кількість і розподіл опадів. Відносна вологість повітря о 13 годині в літні місяці не перевищує 49-43% і лише в червні вона ненабагато вища – 47%, але в жовтні і березні цей показник доходить до 60%. Влітку в дні після дощів збільшується цей показник до 2-3 мм/добу, а в період довгої відсутності опадів – 0,15-0,2 мм/добу. Переважна кількість опадів випадає влітку у вигляді злив. Максимальна інтенсивність злив сягає 7-10 мм за хвилину. Як правило, зливи короточасні – тривалість їх не перевищує 1-1,5 год.

Переважають вітри східного напрямку. Влітку на формування вітрового режиму впливають баричні формування і фронти, які переміщуються з заходу.

Влітку часто проявляються суховії, показниками яких є низька відносна вологість повітря (менше 30%), висока температура повітря (вище $+25^{\circ}\text{C}$), значна швидкість вітру (5 м/сек і більше). Суховій може тривати від 30 до 50 днів на рік. За багаторічними спостереженнями ймовірність років зі слабкими та середньо інтенсивними суховіями складає 100%, з інтенсивними та дуже інтенсивними – 40-90%. Ранньої весни в бездошові періоди, коли травостій ще не утворився, можуть виникати пилові бурі (до 9-12 днів на рік).

Маршрут екологічної стежки починається з Зупинки 1. «Альтанка» (рис.3.1) і проходить через найбільший піщаний масив в Європі, який часто називають «пустелею» (Додаток Б, В). Краєвиди представлені не тільки піщаними барханами (місцеві мешканці називають їх

«кучугурами»), а й рослинністю – степовою, лісовою та болотяно-луговою: травами, чагарниками та деревами.

Рис.3.1. Зупинка 1. «Альтанка»

Створення Національного природного парку «Олешківські піски» є вагомим внеском у справу охорони природи України та Херсонської області.

Парк був створений згідно указу Президента України від 23.02.2010 року на території Олешківського та Голопристанського районів Херсонської області. Площа його становить 8020,36 га. Складається з двох природоохоронних науково-дослідних відділень - «Раденське» та «Буркути».

Назва Національного природного парку є ідентичною назві всього піщаного масиву – Олешківські піски. Цей географічний термін походить від назви м.Олешки, яке, в свою чергу, походить від слова «Олешія» – назви регіону Київської Русі, який був розташований в пониззі Дніпра [14, 36].

На даний час піски зупинені по краях штучними лісами, площею понад 100 тисяч гектарів. Тепер це найбільший рукотворний ліс в світі. З роками неодноразово намагалися повторити цей досвід навіть спеціалісти з інших країн, але на жаль їм це не вдалося.

Наступна зупинка даного маршруту Зупинка 2. «Оглядова зупинка» (рис.3.2). З цього місця відкривається особливий світ природи з особливими краєвидами і красою Олешківських пісків. піски зазвичай зустрічаються на узбережжях морів. Важливий і колір піску. Жовтуватий колір Олешківських пісків викликаний домішками оксидів заліза, які є в пісках в невеликих кількостях.

Рис.3.2. Зупинка 2. «Оглядова зупинка»

Кліматичні умови тут надмірно суворі. Влітку пісок нагрівається до 75°C і тоді нескінченні піщані бархани перетворюються на найскладніші вершини та круті віражі спусків.

Тут можна побачити безліч піщаних дюн, зайнятих псамофітно-степовою рослинністю або рослинністю зростаючих пісків, серед яких в пониженнях зростає лучна, болотна, водна, лісова, чагарникова та солончакова рослинність.

Зупинка 3. «Яблуня в «пустелі»» (рис.3.3). У пониззі ми бачимо унікальну рослину, яка не є характерною для Олешківських пісків – дика яблуня, яка потрапила в піски, ймовірно, за допомогою вітру.

Дуже своєрідна жива природа пісків – і цим вони відрізняються від решти території України. Тому що тут, в Херсонській області, знаходиться якщо і не пустеля, то, у всякому разі, територія з

напівпустельними ділянками. І це не просто слова, адже у багатьох таких ділянок є чітка ознака, що відрізняє напівпустелю від степу.

Рис.3.3. Зупинка 3. «Яблуня в «пустелі»»

Це достатньо екзотичне та незвичайне місце. Навіть важко уявити, що в Олешківських пісках можна побачити яблуню. У нашому випадку це одиноке дерево з акуратною кроною. Листя довгасті, рівномірно розташовані по дереву, утворюючи пишну крону.

Зупинка 4. Місце відпочинку «Оазис» (рис.3.4). Справжній український оазис посеред справжньої української пустелі. територія Олешківських пісків представлена флорою, як степовою, так і лісовою, яка зростає у пониженнях піщаних пагорбів. Серед безліч піщаних дюн ми можемо побачити лучну, болотну, водну, лісову, чагарникову та солончакову рослинність.

Рис.3.4. Зупинка 4. Місце відпочинку «Оазис»

На глибині сотні метрів існує водний пласт з прісною водою, але видобуток води неможливий, бо це може призвести до зсуву пісків. Крім того, мало хто знає, що на глибині 300-400 метрів тут знаходиться прісне підземне озеро. До речі, вода у ньому дуже смачна.

Флора Олешківських пісків є не тільки різноманітною, але й має естетичну, біологічну та природоохоронну цінність. Серед місцевих рослин поширені ендеміки Нижнього Подніпров'я – куничник наземний, житняк пухнастоквітковий, булавоносець сивуватий, наголоватки довголисті, волошка короткоголова, та ін. Пониження вкриті трав'янистою і чагарниковою рослинністю, представниками якої є: жовтозілля дніпровське, верба розмаринолиста, льонок звичайний, деревій дрібноквітковий та інші.

Рослинність маршруту поступово змінюється від пустельного до напівпустельного та водно-болотного типу рослинності. Серед «пустелі» з'являється навіть озерце. Таке несподіване явище дуже вражає відвідувачів Парку.

Зупинка 5. Місце відпочинку «У соснах» (рис.3.5). На маршруті екологічної стежки зростає сосна звичайна та кримська. В Херсонській та Миколаївській областях проводилося залісення пісків, в результаті чого створені масиви штучного лісу, які представлені двома видами – сосною кримською та сосною звичайною.

Зараз нові площини не засаджуються, але має місце розповсюдження насіння під дією вітру (наукова назва цього процесу – самосів сосни).

В Олешківських пісках кримська сосна, в основному, має висоту 12-16 м, і діаметр близько 25-30 см. Сосна, яка зростає поодинокі, досягає 20 м заввишки, що вважається унікальним для території степного формату.

Найстарішим соснам виду кримська сосна приблизно 150 років. Незважаючи на такий «поважний» для складних умов Олешшя вік, відчувають себе рослини добре.

Рис.3.5. Зупинка 5. «Місце відпочинку «У соснах»»

Це місце відпочинку облаштовано столами та лавами, де можна посидіти, перепочити та послухати розповідь спеціаліста Парку.

Зупинка 6. «Незвичайне сусідство». Своєрідні краєвиди Олешківських пісків із особливою красою.

Фауна і флора не тільки різноманітні – вони ще й унікальні. Ми вже згадували про березу дніпровську, сліпака піщаного та ємуранчика. Але ж, окрім їх, тут мешкають й інші ендемічні види такі, які зустрічаються тільки в якомусь невеликому обмеженому регіоні. Наприклад, можна зустріти і мешканця степів і напівпустель ящірку різнобарвну, гадюку степову, навіть черепаху болотяну. Поруч тут живуть істоти, яким, здавалося б, зовсім вже не належало бути сусідами. Наприклад, жук-скарабей (мешканець пустель) і озерна жаба. Приходять сюди відпочити зайці, лисиці, і навіть вовки.

Зупинка 7. Місце відпочинку «Березовий гайок» (рис.3.6). До річі, гаї та озера мають місцеві назви. Гаї у нас називають колками, а озера – сагами. Ймовірно, такі назви виникли не випадково – в них відбилась своєрідність та унікальність природи

В Олешківських пісках розташований найбільший в Нижньому Придніпров'ї масив березових гайків.

Рис.3.6. Зупинка 7. Місце відпочинку «Березовий гайок».

А утворені вони унікальним видом – березою дніпровською, яка занесена до Червоної книги України. Це дуже своєрідний вид беріз, пристосований саме до умов Олешшя і росте вона тільки на цій території [38].

Флора і фауна Олешківських пісків є не тільки різноманітною, але й має естетичну, біологічну та природоохоронну цінність. Серед типових рослин поширені такі, як чебрець дніпровський, волошка притиснута, плакун верболистий, козелець дніпровський, дивина. Також тут мешкають й інші ендемічні види такі, які зустрічаються тільки в якомусь невеликому обмеженому регіоні. Наприклад, можна зустріти і мешканця степів і напівпустель ящурка різнобарвну, гадюку степову, навіть черепаху болотяну. Поруч тут живуть істоти, яким, здавалося б, зовсім вже не належало бути сусідами. Наприклад, жук-скарабей (мешканець пустель) і озерна жаба. У пісках мешкають кандибка звичайний та сліпак піщаний. Обидва види пристосовані саме до помешкання у пісках

3.3. Організація екологічної освітньо-виховної роботи

Еколого-освітні заходи є виїзними: проводяться на території Парку та в приміщенні навчальних закладів з використанням мультимедійного проектору та акустичної системи (рис.3.7.).

Рис.3.7. Проведення еколого-освітнього заходу з використанням мультимедійного проектору

Екологічні уроки та еколо-освітні заходи включають в себе проведення ігор, як засіб екологічного виховання, метою яких є перевірка знань учнів про природу, розвиток спостережливості, уяви та фантазії.

Музей природи відсутній, в наявності є експозиційні матеріали. Для функціонування еколого-освітнього гуртка «Куточок природи Олешківських пісків» розпочато облаштування кімнати для створення різних форм теоретичної та практичної діяльності, яка знаходиться в приміщенні природоохоронного науково-дослідного відділення «Раденське». Для інформаційного забезпечення при проведенні еколого-освітніх заходів виготовлено експозиційні вітрини, фотоматеріали, фото рамки.

В наявності є збірники наукових праць, публікації, наукові матеріали, одержані в процесі науково-дослідних робіт та ін.

Поповнюється бібліотека – кількість примірників- 633шт. Проведено фотозйомку представників тваринного та рослинного світу в різні пори року, ландшафтів, ведеться накопичення фото та відеоматеріалів, розроблені презентації про діяльність Парку, які зберігаються в електронному та друкованому вигляді.

Проведено еколого- освітній захід для школярів. Фахівці розповіли про основні аспекти діяльності Парку, його особливості та природоохоронну діяльність, підготовлено та проведено екологічні ігри, вікторини (рис.3.8).

Рис.3.8. Проведення еколого-освітніх заходів зі школярами

В ході заходу діти демонстрували свої знання про особливості живої природи. В результаті таких заходів відбувається усвідомлення дітьми про значення природо-заповідних територій у сфері збереження, відтворення та ефективного використання природних ресурсів, які мають природоохоронну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Підвищено рівень екологічної обізнаності серед дітей про природні багатства Парку. Розвиток гуманного ставлення до тварин, мотивація до їх охорони.

Проводиться діяльність щодо створення мережі обладнаних екскурсійних маршрутів та еколого-освітніх стежок. Обладнані екскурсійні маршрути та еколого-освітні стежки (їх кількість, перелік,

вид, назва; кількість розроблених і відкритих в поточному році, складених паспортів; кількість екскурсій та контингент відвідувачів). На території Парку розроблено та облаштовано дві пішохідні екологічні стежки: «Олешківською пустелею», «Дивосвіт Олешківських пісків», складено їх паспорти. Екологічну стежку «Олешківською пустелею» облаштовано оглядовим майданчиком та двома місцями відпочинку. Виготовлено та встановлено 20 маркувальних знаків з емблемою екологічної стежки, 6 інформаційних щитів з назвою зупинок та їх описом.

Протягом 2019 року на території Парку проведено 27 екскурсій. В них прийняли участь 642 особи Контингент відвідувачів – школярі, студенти, вчителі, працівники установ, організацій, підприємств з багатьох областей України: Київ, Одеса, Миколаїв, Харків, Маріуполь, Суми, Черкаси, Хмельницький, Житомир, Запоріжжя та іноземні відвідувачі.

Делегація профактиву Київської обласної організації профспілки працівників лісового господарства після проведення виїзного семінару побували на екскурсії по екологічній стежці «Олешківською пустелею» (рис.3.9), ознайомилися з діяльністю Парку, із унікальністю світу пісків, його флорою та фауною та відчули магічну силу «пустелі»

Рис.3.9. Делегація профактиву Київської обласної організації на екскурсії по екологічній стежці «Олешківською пустелею»

Відвідувачі детально розглянули питання щодо дослідно-експериментальної роботи, покращення інформаційного фонду Парку, збереження цілісності території та сумісної праці між установами. Розуміння природи, її явищ та дбайливого ставлення до неї, виховання у населення почуття необхідності раціонального використання природних ресурсів.

В рамках сумісної співпраці з Ніжинським державним університетом ім. М. Гоголя для студентів природничо-географічного факультету проведено пізнавальну екскурсію (рис.3.10).

Рис.3.10. Студенти Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя в Олешківських пісках

Під час здійснення еколого-освітніх та природоохоронних заходів використовується мобільний інформаційний стенд «Національний природний парк «Олешківські піски» - унікальний природний об'єкт півдня України», банери «Відкрий для себе унікальність природи», «Рослинний світ Національного природного парку «Олешківські піски»», «Тваринний світ Національного природного парку «Олешківські піски»». Подібні еколого-освітні заходи підвищують рівень екологічних знань та екологічної свідомості молоді.

ВИСНОВКИ

Результати проведених досліджень дозволили зробити наступні висновки:

- еколого-просвітницька діяльність заповідників і національних природних парків здійснюється з метою забезпечення підтримки природно-заповідної справи широкими верствами населення, організація екологічних стежин сприяє вивченню об'єктів та природних явищ, визначенню видів рослин і тварин, допомагає з'ясувати шляхи впливу людини на довкілля;
- характеризуючи територію НПП «Олешківські піски», можна зробити висновки, що флора і фауна є не тільки різноманітною, але й має естетичну, біологічну та природоохоронну цінність. Серед типових рослин поширені такі, як чебрець дніпровський, волошка притиснута, плакун верболистий, козелець дніпровський. З ссавців заслуговують уваги ендемічні види Олешківських пісків: кандибка звичайний та сліпак піщаний, які ідеально пристосовані до виживання у пісках;
- розробка екологічної стежки «Дивосвіт Олешківських пісків» загальною протяжністю – 1000 м дає можливість, на маршруті 7 видових зупинок, ознайомитися з флорою та фауною, ландшафтним різноманіттям та відпочити в «пустелі»;
- НПП «Олешківські піски» сприяє розвитку природоохоронного та екологічного руху, екологічного виховання молоді, поширює нові методики екологічного виховання, розробляє рекомендації з формування екологічної етики й естетики, цьому підпорядковані зміст, методи і форми організації еколого-освітнього процесу на стежці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабюк Л.М. Теоретико-методологічні засади наукового обґрунтування створення екологічних стежок / Л.М. Бабюк // Природа Західного Полісся та прилеглих територій, 2010. – № 7. – С. 71- 75.
2. Биджиева Р. У. Диалектика формирования экологического сознания в условиях развитого социализма / Р. У. Биджиева. – М., 1981. – С. 13 – 14.
3. Бойко М.Ф. Використання екологічних стежин для екологічної освіти студентів // Екологічна освіта і виховання: досвід і перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / М.Ф.Бойко. - К., 2000. – С. 181-185.
4. Бойко М.Ф., Мойсієнко І.І. Екологічна стежка «Плавні Нижнього Дніпра».: Метод. реком. для проведення екскурсій – Херсон: Стар, 2000. - 6 с.
5. ВГО «Розвиток та довкілля» Екологічне опитування-аналіз «Вивчення думки населення з питань екологічної політики України»: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dae.org.ua/ua/news/105-l-r.html>.
6. Вольвач Ф. В. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна : Навч. посіб. / Ф.В. Вольвач, М.І. Дробноход, В.Г. Дюканов, О.Я.Пилипчук, В. Б.Хазан; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. - К., 2002. - 104 с.
7. Галкін С.І. Екологічна стежка державного дендропарку «Олександрія» НАН України як форма соціальної структури на природно-заповідних територіях / С.І. Галкін, Л.В. Калашнікова, Н.М. Дойко, В.Л. Рубіс, Н.С. Бойко // Экосистемы, их оптимизация и охрана, 2014. - Вып. 10. - С. 221-226.

8. Головянко З. Об Алешковских песках / З.Головяко // Захист рослин, 1925. - №632 (05). – С. 38.
9. Дажо Р. Основы экологии / Р.Дажо / пер. с франц. В.Назаров. – Изд.: Прогресс, 1975. – 416 с.
10. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 480 с.
11. Дзиба А. А. Модельна екологічна стежка парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва «Байрак» / А.А. Дзиба, К.Г. Покотилова // Науковий вісник НЛТУ України, 2016. - Вип. 26 (7). - С. 71-77.
12. Дмитрук О.Ю. Екологічна стежка «Загадковість» / О.Ю. Дмитрук, Ю.В. Ляшук // Географія та туризм, 2012. - Вип. 18. - С. 183-186.
13. Екологічна стежка (методика, організація, характеристика модельної стежки «Лісники») / Я.П. Дідух, В.М.Єрмоленко, О.Т.Крижанувська та ін.; ред. чл.-кор. НАН України проф. Я.П. Дідуха. – К: Фітосоціоцентр, 2000. – 88 с.
14. Екологічна стежка. Методичні рекомендації до створення. Дидактичне значення / Я. П. Дідух та ін. - К.:, 2001. - 30 с
15. Екологічні стежки України. Живи, Земле!: метод. матеріали / Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді; уклад. Т. Г. Радченко та ін.; ред. В. В. Вербицький. - К.: СМП «АВЕРС», 2003. - 196 с.
16. Екомережа степової зони України: принципи створення, структура, елементи / Вакаренко Л.П., Винокуров Д.С., Давидов Д.А. та ін. / Ред. д-р біол. наук, проф. Д.В. Дубина, д-р біол. наук, проф. Я.І. Мовчан / Інститут ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України. – К.: LAT& K, 2013. – 409 с.
17. Історико-краєзнавчі дослідження пам'яток пізнього середньовіччя [Електронний ресурс] / А. Петровський. Режим доступу:

<http://kozakbiblio.web-box.ru/naukovo-doslndij-centrchasi-kozack/vipusk-16-j/storiko-kraznavch-doslldzhennja-pamjatok-pznogo/>.

18. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 № 2456-XII, остання редакція від 08.01.2004 на підставі 1377-15, чинний.

19. Закон України «Про червону книгу України» від 7.02.2002 року № 3055-III, остання редакція від 25.12.2008, N 805-VI, чинний.

20. Заморій П.К. Четвертинні відклади Української РСР: В 2 ч. / П.К.Зморій. –К.: Вид-во КГУ, 1961. – Ч.1. – 550 с.

21. Заповідники і національні природні парки України. - К.: Вища школа, 1999. - 230 с.

22. Кессиди Ф. Х. Идеи и люди: историко-философские и социально-политические этюды / Ф.Х.Кессиди. М.: Институт философии РАН, 2003. — 229 с.

23. Крижановська О.Т. Еколого-освітня діяльність як чинник збереження біорізноманіття НПП «Голосіївський» / О.Т. Крижановська, О.В. Волохова та ін. // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Лісівництво та декоративне садівництво, 2012. - Вип. 171(1). - С. 106-108.

24. Крижановська О.Т. Еколого-освітня та рекреаційна діяльність на території національного природного парку «Голосіївський» в контексті збалансованого (сталого) розвитку // Матеріали міжнар. науков.практичн. конф. «Природно-ресурсний потенціал збалансованого (сталого) розвитку України» (19-20 квітня 2011 р.) / О.В. Волохова, Т.Д. Радченко. - К., 2011. – Т.2. – С. 28–30.

25. Екологічна стежка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ur.co.ua/70/1033-3-ekologicheskaya-tropa.html>.

26. Екологічні стежки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nppop.gov.ua/content/>.

27. Екологічна стежка на г. Камула [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lvivlis.gov.ua/activities_eko_elucidative?id=904.
28. Еколого-освітня діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gomilsha.org.ua/jupgrade/ecoprosvitnytstvo>.
29. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление / Л.Леви-Брюль. – Изд.: «Академический проект», 2015. – 432 с.
30. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К.Леви-Стросс / пер. с фр. В.В. Иванова. - М., 2001. - 512 с.
31. Мамешина, О. С. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. психол. наук: 19.00.07 / Мамешина О. С.; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. - К., 2004. - 24 с.
32. Мойсієнко І.І. Короткий нарис історії перших етапів створення НПП «Олешківські піски» // Збірник тез доповідей: IV Відкритий з'їзд фітобіологів Причорномор'я присвячений ювілею професора Михайла Федосійовича Бойка (Херсон, 19 січня 2012 р.) / І.І.Мойсієнко - Херсон: Айлант, 2012. - 167 с.
33. Наукове обґрунтування національного природного парку «Олешківські піски» / Звіт з науково-дослідної роботи. – Херсон: Херсонський державний університет, 2008. – 171 с.
34. Олександра Кльосова. Пустеля, яка має українську прописку [Електронний ресурс]. / Олександра Кльосова. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/pustelya-yaka-maye-ukrayinsku-propysku>.
35. Оленковский Н.П. Познемезолитический и неолитические стоянки в нижнем Поднепровье / Н.П.Оленковский // Матер. каменного века на террит. Украины, 1984. - С.75-90.
36. Олешківські піски НПП [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://pzf.menr.gov.ua/>.

37. Олешківські піски – найбільша пустеля Європи [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.kozatstvo.net.ua/ru/publications/uk_r.phpd=a&i=2663.

38. Памятники природы Херсонской области. - Симферополь: Таврия, 1984. - 112 с.

39. Пачоский Й.К. К орнитофауне Херсонской губернии // Орнитологический вестник, 1911. - 370 с.

40. Підгайний М.М. Олешківські піски: унікальний об'єкт природи та історії України [Електронний ресурс] / М.М.Підгайний. - Режим доступу:http://ua65.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1325%3A2012-05-18-13-16-31&catid=102&Itemid=335&lang=ru

41. Поліщук Л.Б. Дослідження природно-ресурсного потенціалу у вирішенні регіональних природоохоронно-екологічних проблем / Л.Б. Поліщук, В.В. Лебедь // Регіон–2010: стратегія оптимального розвитку: Матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 4-5 лист. 2010 р. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2010. – С. 323-325.

42. Полчанинова И.Ю. Значение заповедных территорий для сохранения степных аранеокомплексов юга Украины / О.Пригара // Фальц-Фейнівські читання. - Херсон, 2001. - 184 с.

43. Пригара О. Еколого-освітня діяльність природоохоронних установ Закарпаття / О. Пригара // Актуальні питання гуманітарних наук. - 2014. - Вип. 10. - С. 277-281.

44. Природа Херсонської області. Фізико-географічний нарис. (Відп. ред. М.Ф.Бойко). - К.: Фітосоціоцентр, 1998. - 120 с.

45. Приходько С. А. Нові підходи до збереження та використання природних комплексів у ботанічному заказнику «Гектова балка» у Донбасі / С.А. Приходько, О.М. Шевчук, В.М. Остапко // Пром. теплотехника. - 2002. - Вып. 2. - С. 176-181.

46. Про створення національного природного парку «Олешківські піски» Президент України; Указ, Перелік від 23.02.2010 № 221/2010 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/221/2010>.

47. Регіональна доповідь «Про стан навколишнього природного середовища Херсонської області у 2010 році. - Херсон. Айланд. 2011. - 215с.

48. Рудоміно-Дусятська, О. В. Екологічна психологія: навч. посібник / О. В. Рудоміно-Дусятська; Інститут післядипломної освіти Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. - К. : ІПО КУ Тараса Шевченка, 2001. - 71 с. - Бібліогр.: с. 67-68.

49. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: Навчальний посібник / О.І.Салтовський - К.: Центр навчальної літератури, 2004. - 382 с.

50. Саунова Ю. О. Формування екологічної свідомості студентів природничих факультетів у процесі навчально-виробничої практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. пед. наук : 13. 00. 04 / Ю. О. Саунова. – Кіровоградський держ. пед. університ. ім. Володимира Винниченка. - Кіровоград, 2007. – 309с.

51. Стежками В.І. Вернадського. Екологічна стежина ім. В.І. Вернадського села Омельник: путівник / О. М. Пономаренко та ін.; Нац. акад. наук України, Ін-т геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М. П. Семененка та ін.. - Кременчук: Щербатих О. В., 2012. - 77 с.

52. Херсонщини [Електронний ресурс] / М.Ф. Бойко. - Режим доступу: <http://www.library.kherson.ua/young/eco/18.htm>.

53. Центр екологічної інформації м. Херсон [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eco.ks.ua/all_animals.htm.

54. Червонецька С.С. Виховання в сім'ї моральних якостей дітей молодшого шкільного віку засобами природи у Великій Британії: дис. ...

кандидата пед. наук: 13.00.07 / Червонецька Світлана Сергіївна. – Луганськ, 2009. – 221 с.

55. Швалб Ю. М. Еколого-психологічні чинники якості життя в умовах розвитку сучасного суспільства : колект. моногр. / Ю. М. Швалб, О. Л. Вернік, О. М. Гарнець, М. М. Заброцький, О. С. Килимник; ред.: Ю. М. Швалб; НАПН України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. - К., 2013. - 207 с.

56. Шпуляр С.Б. Методика створення екологічної стежки / С.Б. Шпуляр. – Івано-Франківськ: Вид-во «Еколого-натуралістичний центр», 2011. – 27 с

57. Экоцентр «Заповедники» – экологическое образование и просвещение. Опыт Парков Австралии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.wildnet.ru/news/detail.php?ID=253&spphrase_id=667.

58. Ясвин В.А. Разработка региональной стратегии формирования экологической культуры населения [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ecoos.ru/biblio/sborniki-nauchnyh-trudov/ekologicheskii-ustoiichivoe-razvitiie-racionalnoeispolzovanie-prirodnih-resursov/48/>.

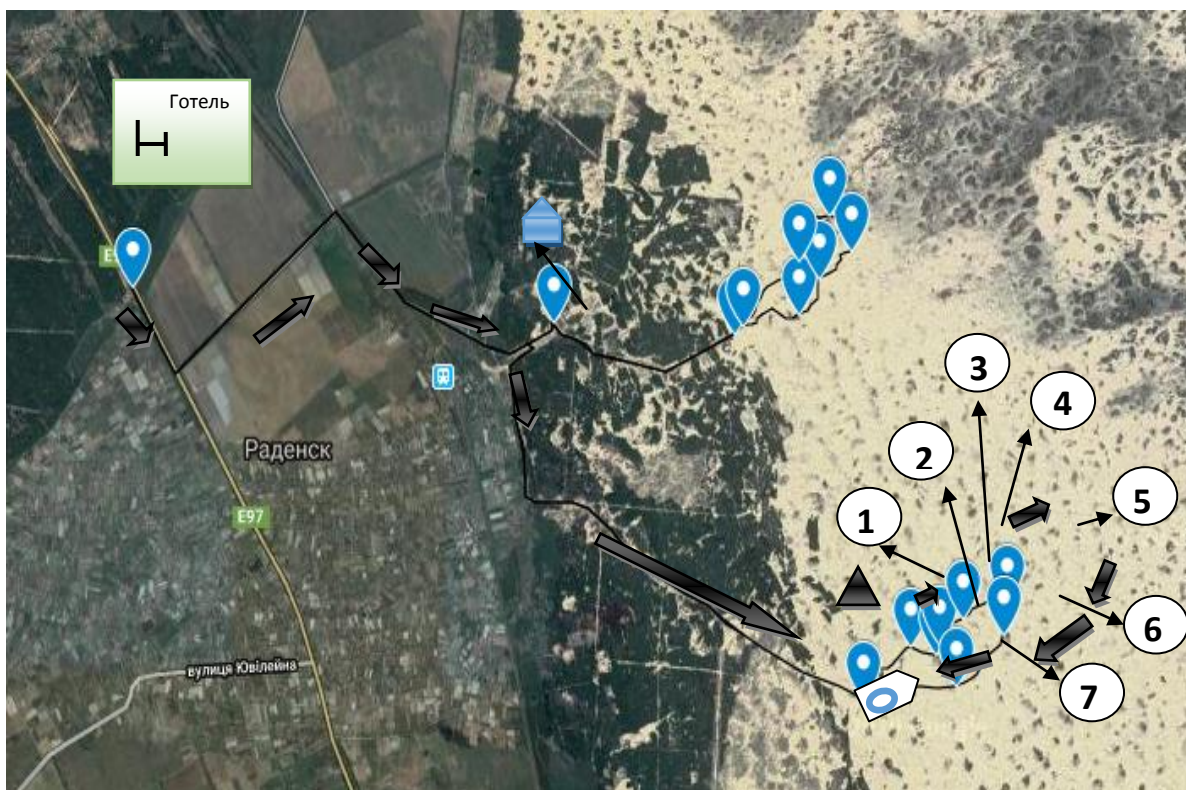
59. Meine C. The utility of preservation and the preservation of utility: Leopold's fine line // The wilderness condition / Ed. M. Oelschlaeger. - Washington. - D.C. Covelo, California, 1992. — P. 131–171.

60. David A. Fennell. Ecotourism programme planning. – UK: Cromwell Press, 2002. – 269p.

61. Jennifer Hill, Tim Gale. Ecotourism and environmental sustainability: principles and practice. – UK: MPG Books Ltd., 2009. – 204p.

ДОДАТКИ

План екологічної стежки «Дивосвіт Олешківських пісків»

Умовні позначення

Готель, кафе «Золотий Фазан»

Напрямок руху по маршруту

Знак початку / кінця маршруту

①

Туристичні зупинки:

1. Альтанка
2. Оглядова зупинка
3. Яблуна в «пустелі»
4. Місце відпочинку «Оазис»
5. Місце відпочинку «У соснах»
6. Незвичайне сусідство
7. Місце відпочинку «Березовий гайок»

Питна вода, пожежна машина

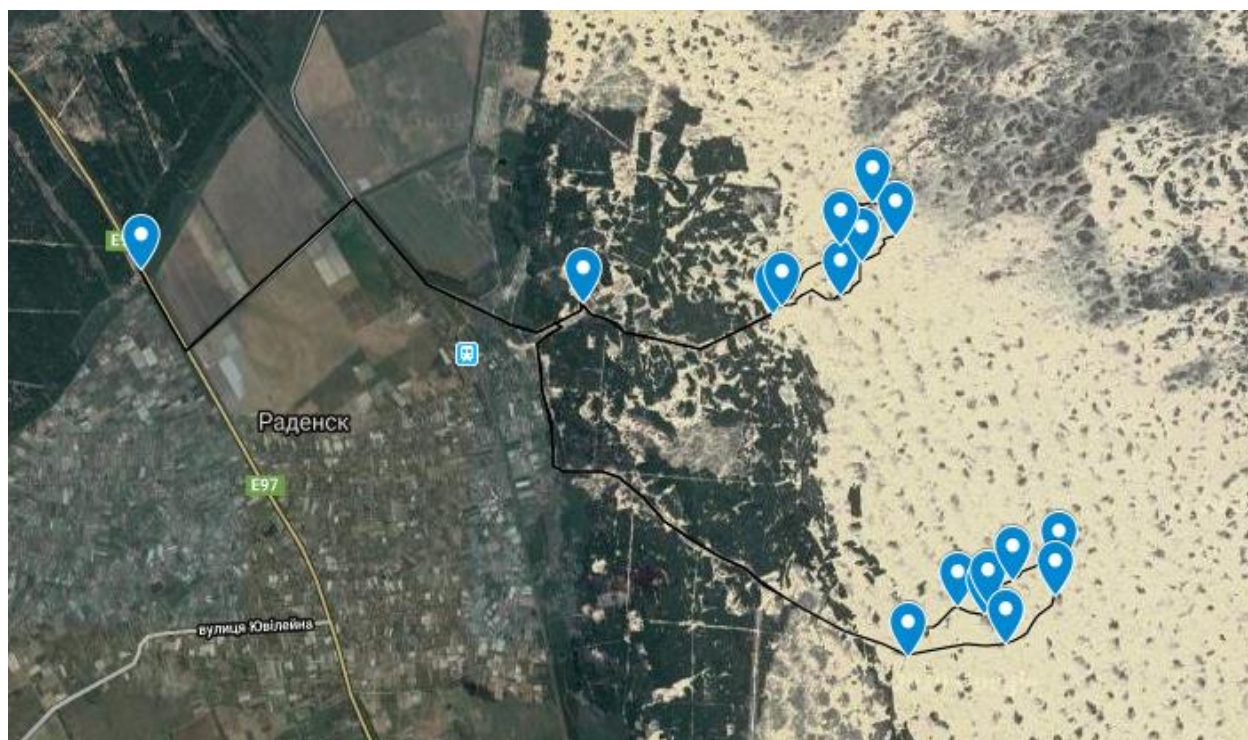
Місця для наметів, альтанка

Додаток Б

ПАСПОРТ
 шляху активного туризму у Херсонській області
 Екологічної стежки «Дивосвіт Олешківських пісків» НПП «Олешківські
 піски» (кв. 82)

1.Основна інформація			
1	Код шляху в Реєстрі туристичних шляхів		
2	Вид активного туризму		Пішохідний (кільцевий)
3	Статус шляху (місцевий, обласний, регіональний, національний, міжнародний)		Місцевий
4	Назва шляху		Екологічна стежка «Дивосвіт Олешківських пісків»
5	Географічні пункти (населений пункт, острів, річка та ін.)		Олешківська пустеля
6	Довжина (км)		2.5 км
7	Місцезна ходження	Адміністративне	Херсонська область, Олешківський район, с.Раденськ
		початковий (кінцевий) пункт (GPS координати)	46°32'40"N 32°59'11"E
		кінцевий (початковий) пункт (GPS координати)	46°32'40"N 32°59'11"E
8	План туристичного шляху (посилання на карту Google та додаток карта М 1:100000)		Додаток 1
9	Профіль шляху (за потреби)		Додатки 2, 3
2. Додаткова інформація			
10	Небезпечні ділянки шляху (за наявності)		-
11	Профіль складних відтинків шляху (за наявності)		-
12	Об’єкти огляду	Природні	Кучугури (бархани) пісків, оазиси в пустелі (кримська сосна, звичайна сосна, береза дніпровська), яблуня в пустелі, субендеміки рослини та тварини.
		Культурно-історичні	-
		Інші	-
13	Об’єкти сервісу	Готелі, мотелі, кемпінги, агрооселі	с. Раденськ, «Золотий Фазан»
		Пошта, пункти доступу до інтернету	-
		Пункти харчування	с. Раденськ, «Золотий Фазан»
		Мисливські хатки, колиби	-
		Альтанки, навіси	Альтанка

		Оглядові майданчики	1. Альтанка 2. Оглядова зупинка 3. Яблуня в «пустелі» 4. Місце відпочинку «Оазис» 5. Місце відпочинку «У соснах» 6.Незвичайне сусідство 7. Місце відпочинку «Березовий гай»
		Пункти технічного сервісу	-
14	Безпека	Рятувальні служби	Пожежна машина
Медпункти		-	
Поліція		-	
15	Місця для наметів		Наявність місць для розміщення наметів
16	Питна вода		Свердловина для питної води
17	Мінеральні джерела (при наявності підтверджуючих документів)		-
18	Довідки, туристична інформація		-
19	Провідники, краєзнавці		Завідувач відділу еколого-освітньої роботи та рекреації : Лазарева Л. А. Провідний фахівець з екологічної освіти: Сташенко Ю. І. Провідний фахівець з рекреації: Кравзюк А.М. Начальник ПНДВ «Раденське»: Порубльов М. І.
20	Вид шляхового покриття		Під’їзна дорога до екологічної стежки ґрунтовим покриттям
3. Технічна інформація			
21	Адміністратори територій		НПП «Олешківські піски»
22	Заявник		НПП «Олешківські піски»
23	Виконавець (знакувальник)		Департамент туризму та курортів Херсонської обласної державної адміністрації
24	Туристичне ознакування (кількість)	табличні знаки	Інформаційний щит: 46°32'40"N 32°59'11"E
		рисовані знаки	
		знаки на об’єктах	
		знаки на власних стояках	
25	Спільні ділянки з іншими туристичними шляхами		-

План екологічної стежки «Дивосвіт Олешківських пісків»

Дати проведення екскурсій НПП «Олешківські піски»

Дата	Час	Заказник	Кількість відвідувачів
27.07.2019	9.00	Одеса	16
	10.00	Тернопіль	4
28.07.2019	9:30	Херсон	
11.08.2019	10.00	Полтава	8
17.08.2019	18:00	Миколаїв	17
23.08.2019	7:00	Запоріжжя	40
24.08.2019	16:00	Київ	50
	8.00	Київ	6
	7.00	Київ	20
	7.00		20
	10.30	Одеса	30
25.08.2019	12:00	Харків	
	11.00	Маріуполь	48
	16:00	Київ	55
	10:00	Київ	3
	14:00	Херсон	5
	9:15	Херсон	16
26.08.2019	10:00	Херсон	4
	11:00	Черкаси	2

	16:00	Полтава	11
31.09.2019	10:30	Одеса	18
	10:00	Київ	3
7.09.2019	10:30	Одеса	16
7.09.2019	10:30	Одеса	
	10:00	Київ	20
13.09.2019	8:00	Кривий Ріг	7
21.09.19	7:40	Херсон	12
13.10.2019	10:00	Київ	3
	15:00	Одеса	18
14.10.2019	13:00	Одеса	16
19.10.2019	10:30	Одеса	11